

УДК 316.477: 331.41

Лобанова А. С.,
Коломоєць Т. Г.

СОЦІАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СОЦІОЛОГІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті розглянуто теоретичні підходи до розуміння змісту сутності соціальної ефективності. Обґрунтовано авторське бачення співвідношення та взаємозв'язку економічної та соціальної ефективності професійної діяльності. Сформована структура соціальної ефективності професійної діяльності з урахуванням її кількісних і якісних показників.

Ключові слова: ефективність, соціальна ефективність, соціальний ефект, результативність, професійна діяльність, професіоналізм, мотивація.

В статье исследованы теоретические подходы к пониманию содержания сути социальной эффективности. Обосновано авторское видение соотношения и взаимосвязи экономической и социальной эффективности профессиональной деятельности. Сформирована структура социальной эффективности профессиональной деятельности с учетом ее количественных и качественных показателей.

Ключевые слова: эффективность, социальная эффективность, социальный эффект, результативность, профессиональная деятельность, профессионализм, мотивация.

The article is devoted to theoretical approaches to the understanding of the content and social efficiency structure study. The author's vision of economic and professional performance social efficiency correlation has been justified. The structure of professional performance social effectiveness with consideration of its quantitative and qualitative indicators has been formed.

Key words: efficiency, social efficiency, social effect, effectiveness, professional performance, professionalism, motivation.

Прагнення людей до досягнення ефективності своєї діяльності в будь-якій сфері є завжди цілепокладальним та необхідним. Це пояснюється тим, що діяльність, як така, завжди передбачає отримання людиною певних результатів (дивідендів) від її здійснення. Однак не завжди і не всюди можна очікувати бажаний кінцевий продукт діяльності. Це обумовлюється низкою обставин, до яких варто віднести і людські особливості, і суспільні. Більш того, певний історичний період людського буття формує відповідні йому вимоги до визначення ефективності людської діяльності. Сучасний період у розвитку України вимагає відповідних йому нових підходів та критеріїв до її розуміння та оцінювання. Однак у вітчизняній соціологічній думці недостатньо уваги надається дослідженню сутності соціальної ефективності професійної діяльності та визначення її критеріїв. Цим і обумовлюється актуальність даної наукової праці.

Метою дослідження є з'ясування сутності поняття «соціальна ефективність» професійної діяльності в контексті соціологічної думки. Для досягнення поставленої мети варто вирішити наступні завдання:

- 1) проаналізувати еволюцію наукових поглядів на сутність понять «ефективність»;
- 2) з'ясувати епістемологічний зміст поняття «соціальний ефект»;
- 3) уточнити сутність і структуру поняття «соціальна ефективність професійної діяльності».

Діяльність в різних сферах функціонування суспільства різниться одна від одної не тільки своїм суспільним і індивідуальним характером, але й соціальними наслідками. Відповідно, і оцінка ефективності будь-якої діяльності, з одного боку, ґрунтується на певних базових, загальноновизначених принципах, а з іншого – на особливостях та якостях індивідуальної праці кожного робітника. Тому проблема підвищення соціальної ефективності професійної діяльності конкретного працівника завжди була однією з ключових в різних сферах життя суспільства, а в умовах суспільних змін вона набуває ще більшої значущості, оскільки стає одним з критеріїв формування попиту на ринку праці та зайнятості населення. Як правило, увагу дослідників більше привертає економічна, а не соціальна ефективність, яка розглядається за принципом співвідношення: «доходи-витрати». Зазвичай економічного змісту такій оцінці надають вартісні (грошові) показники вимірювання доходів, витрат і результатів, що автоматично відносить їх до економічних категорій. Однак в сучасних умовах, при розгляді ефективності діяльності будь-якого суб'єкта економічних відносин все частіше починають враховуватись соціальні, екологічні, психологічні та інші аспекти реалізації діяльності, що свідчить про поступове заниження орієнтації лише на економічний аспект оцінки ефективності діяльності.

В цьому напрямку особливої уваги заслуговують наукові праці таких дослідників, як І. С. Парфьонова, А. А. Станонов, В. Г. Афанас'єв, А. Д. Урсул, Г. Н. Черкасов, М. Марков, Д. М. Ядранський, А. М. Логвінов, І. М. Полежаєва та ін. Разом з тим в працях названих авторів ставиться лише наголос на необхідності дослідження та врахування складових ефективності діяльності, але не конкретизується їх сутнісний зміст. А відтак виникає наукова необхідність з'ясувати епістемологічні засади сутності соціальної ефективності професійної діяльності.

Термін «ефективність» походить від латинського терміну «ефект» («effectus»), що буквально означає «результат» або «дія», а в більш точному розумінні інтерпретується як різниця між отриманими доходами і понесеними витратами. Ефект може бути математичним, економічним, соціальним, грошовим залежно від сфери застосування дії та специфіки отриманого результату. «Ефективність» часто трактується як «результативність», тобто співставлення (відношення) результату тієї чи іншої дії з початковим задумом, а якщо більш точно: співставлення результату із витратами, що були необхідні для досягнення такого результату

[1, с. 228]. Тобто «ефект» в загальному розумінні означає дієвість певного фактора в певних умовах функціонування, а також його вплив на об'єкт, явище чи ситуацію. Дане твердження обумовлює необхідність при трактуванні діяльності акцентувати увагу на таких додаткових її характеристиках, які свідчать про обов'язковість оцінки відповідного ефекту від її реалізації.

Невипадково в тлумачних словниках ефективність розглядається у декількох значеннях, як-то: 1) діяльність, що приносить ефект, внаслідок якихось дій; 2) діяльність, яка приносить певний результат (віддачу); 3) діяльність, що призначена для виконання корисної роботи (продуктивність) [2], або як ефективність, що сприяє потрібним результатам чи наслідкам [3, с. 125].

Ефективність розглядається також як «досягнення певних результатів з мінімально можливими витратами або отримання максимально можливого обсягу продукції із заданої кількості ресурсів», а «економічний ефект» – як корисний результат економічної діяльності, що вимірюється різницею між грошовим доходом від діяльності та грошовими витратами на її здійснення [4; 5, с. 1018].

Аналіз існуючих в сучасній довідковій літературі визначень поняття «ефективність» свідчить, що її зміст звужується до рівня економічного результату, в той же час поза увагою залишають інші, тобто неекономічні, а соціальні аспекти цього явища.

Еволюція наукових поглядів щодо ефективності діяльності та її оцінки почалася з кінця XIX ст., коли в більшості індустріально розвинених країнах світу почали формуватися спроби визначення її як продуктивності, так і результативності праці. При цьому вказані дефініції були особливо актуальними в умовах формування й розвитку капіталістичних відносин та формування на їх основі ринкової економіки. Так, наприклад, термін «продуктивність», який означав «здатність продукувати», вперше з'явився в словниках *Larotisse* (1875) та *Littre* (1883) наприкінці XIX ст. А на початку XX ст. дослідники почали використовувати цей термін для оцінки зв'язку між продукцією, яку вироблено та ресурсами, що витрачено [6, с. 437]. При цьому одночасно для пояснення кінцевого результату праці використовувалися й такі терміни, як «результативність» та «економія».

Більш змістовному обґрунтуванню змісту категорії «ефективність» сприяла поява в цей період наукових робіт в галузі макроекономіки, серед яких варто згадати «Теорію політичної економії» У. Джевонса (1871 р., Англія), «Принципи економічної науки» К. Менгера (1871 р., Австрія), «Елементи політичної економії або теорія суспільного багатства» Л. Вальраса (1874 р., Франція), «Принципи економічної науки» А. Маршалла (1890 р., Англія) [7, 8, 9, 10]. Навіть поверховий огляд вказаних праць європейських авторів кінця XIX ст. свідчить про те, що на той час «продуктивність» стала найбільш прийнятною мірою уявлення про ефективність функціонування різних суб'єктів у трудовій сфері. У той же час дослідники починають застосовувати термін «продуктивність» для

характеристики ефективності в сфері управління. Як відомо, пріоритет в розробці теоретичних основ та реалізації заходів щодо підвищення продуктивності та ефективності належить науковцям із Сполучених Штатів Америки [11, с. 456-457]. Саме тут, в США, на початку ХХ ст. було створено організації, основною метою яких було дослідження проблем ефективності функціонування тих чи інших суб'єктів господарювання, зокрема і суб'єктів приватної власності [7, с. 38].

Кінець ХІХ ст. і початок ХХ ст. характеризуються тим, що у науковому середовищі починає акцентуватися увага не тільки на економічну ефективність трудової діяльності, але й на соціальні її результати. Адже кінцевим результатом першої є зростання соціального добробуту працівників, зокрема формування і накопичення соціального капіталу.

Тож можна констатувати, що питання з'ясування сутності поняття «ефективність» стосовно різноманітних сфер життєдіяльності суспільства продовжує залишатись актуальним. Важливо зазначити, для пошуку шляхів вирішення цього завдання необхідно використовувати міждисциплінарні підходи із застосуванням різних методичних прийомів і розробок, що знаходяться в постійному розвитку. Проте не слід забувати, що основоположними для даної проблеми все одно залишаються принципи економічної теорії, мікро- та макроекономіки, теорії управління організаціями та державного управління, тому що розгляд питань ефективності тісно пов'язаний з визначенням ефекту, переважно економічного, зокрема вартісного.

Аналізуючи праці класиків суспільно-економічних наук, варто згадати ідеї К. Маркса, який розглядав ефективність з позиції кінцевого результату виробництва, характеризує її як сукупність отриманих у ході його реалізації продуктів (предметів споживання) для задоволення невиробничих потреб суспільства, а також засобів виробництва – для задоволення виробничих потреб. При цьому, як зазначав К. Маркс, корисний кінцевий результат набував наступних форм: по-перше, він відображав матеріалізований результат процесу виробництва (натуральний та вартісний обсяг випуску продукції), а по-друге, включав не лише кількість виробленого продукту, а і його споживну вартість, яка характеризувала потребу споживача [8, с. 121].

Тож за К. Марксом, кінцевим результатом суспільного виробництва, тобто його ефектом, є чиста продукція, яка є новоствореною вартістю, а фінансовим результатом комерційної діяльності – прибуток комерсанта. Ясно, що за такого підходу ефект виробництва та похідна від нього ефективність дійсно інтерпретується як економічний феномен, що пов'язаний з процесом створення (виробництва) продукту. Тобто ефективність як така концентрується виключно у сфері створення продукту. Однак поза увагою К. Маркса залишалася соціальна корисність такого продукту для споживача, тобто його суспільна цінність, що, звичайно, обмежувало можливість використання поняття «ефективність» у широкому суспільному контексті.

У ХХ ст. продовжували активні наукові обґрунтування ефективності. Так, за визначенням російського вченого В.В. Локосова, ефективність суспільного виробництва являє собою співвідношення корисного ефекту (результату) та витрат на його отримання, що відображає планомірну взаємообумовленість витрат суспільної праці й кінцевого результату, який отримує суспільство [9, с. 87-88]. На відміну від марксистського, у локосовському тлумаченні ефективності простежується фактор суспільної корисності створюваного ефекту, а не тільки загострюється увага на створенні ефекту з позиції продуцентів продукту. Тобто вчений комплексно досліджує зміст суспільної ефективності, враховуючи всі її компоненти та прояви: економічні, і соціальні, і демографічні, і екологічні, і девіантні, і політичні, і духовні.

В дослідженнях Л. І. Абалкіна, М. А. Атрамової, А. І. Олексєєва розуміння сутності ефективності засновується на результативності економічної системи, яка отримується шляхом співвідношення отриманого ефекту (результату) та витрат ресурсів на його досягнення [10, с.842].

Як відомо, в економіці використовується формула визначення економічної ефективності шляхом відношення отриманого результату діяльності до витрат. Однак, коли мова йде про суспільно-економічну ефективність, то вочевидь, недостатньо розрахувати економічний ефект тільки таким чином, оскільки не визначаються наслідки інших факторів суспільно-економічного розвитку, наприклад, таких як: зміна потреб і смаків споживачів; мінливість економічних, соціальних, культурних, психологічних формацій та інше, що істотно ускладнює точність розрахунків майбутнього отриманого результату, змінює параметри функціонування суб'єктів господарювання. Крім того, часто результат діяльності може стати за якихось обставин тимчасово непотрібним для суспільства (наприклад, вироблена, але не реалізована продукція через істотне зменшення ринкового попиту на неї), що певною мірою не дозволяє чітко визначити ефективність суспільно-виробничої діяльності. Іншими словами, в ході проявів різних видів суспільно-економічної діяльності окрім економічного ефекту варто враховувати ефект і соціальний, і суспільний. Останній полягає в тому, що вкладення, по-перше, у виробничу сферу сприяє новим надходженням до державного бюджету, а відтак і до бюджетних сфер суспільства, а, по-друге, вкладання у невиробничу сферу (суспільне споживання) сприяють підвищенню рівня знань і культури, зміцненню здоров'я населення тощо.

Соціальний же ефект має свій прояв в тому, що збільшується віддача капітальних вкладень в невиробничу сферу, яка торкається життєвих потреб кожного працівника та його родин. Як зазначає І. С. Парфьонова, зростання економічного ефекту саме по собі завжди соціально бажане явище, воно забезпечує та прискорює досягнення соціальних цілей і особистісних, і групових [12, с. 21].

Варто зазначити, що в працях сучасних вчених, як правило, ототожнюється поняття суспільна та соціальна ефективність, суспільний та соціальний ефект. Між тим, на нашу думку, вони подібні, але не абсолютно

тотожні явища.

Так, наприклад, О. А. Становов розглядає соціальний ефект як ступінь досягнення позитивних, а також попередження негативних соціальних змін [13, с.16]. В даному випадку доцільніше говорити про суспільний ефект, адже мова йде про масштабні зміни в суспільстві.

Інша позиція у В. Г. Афанас'єва та А. Д. Урсула, які при визначенні ефективності враховують не тільки витрати, але і цілі певного виду діяльності, тобто результатом (ефектом) виступає реалізація цілей конкретних працівників або колективів [14, с. 60]. Тут мова йде про конкретно соціальний ефект. Саме такий підхід є важливим і для нашого дослідження.

Можна погодитися з тими вченими, які вважають, що економічну та соціальну ефективність не можна розглядати окремо одну від одної. Так, Г. Н. Черкасов вказує на можливість грошового вираження значущості низки соціальних явищ і процесів (збитки, що наносяться природі виробничою діяльністю, витрати вільного часу членів суспільства і т. ін.) [15, с. 41]. Проте мова йде про умовний характер грошової форми оцінки соціальних явищ, які самі по собі не мають чітко вираженої вартості (соціальні блага для різних суб'єктів мають різну цінність)

Звісно, що економічні і соціальні результати не можна відділяти один від одного, оскільки вони внутрішньо схожі та взаємообумовлені, тобто будь-який економічний результат завжди соціалізується (стає соціально значущим), а будь-які соціальні процеси тією чи іншою мірою виявляються через економічний ефект. Однак не слід забувати, що взаємодія економічного та соціального ефектів не завжди носять пряму додатну залежність, вони відносно самостійні та піддаються різним впливовим чинникам, по-різному обумовлюють економічний та соціальний розвиток. Велике значення у вирішенні вказаної проблеми належить розумінню взаємозв'язку економічної та соціальної ефективності.

Згадаймо А. Сміта, який, розглядаючи зміст праці, зазначав, що її ефективність криється у безперервності, майстерності, з якою вона виконується та мірою задоволення, що використовується для цілей людини [16, с. 345]. Відповідно до цього, праця соціалізується, а її результат носить в тому числі і соціальний ефект.

Соціально значимою трудовою діяльністю вважав і А. Пігу, який у своїй праці «Економічна теорія добробуту» вказував на підвищення суспільного добробуту в результаті здійснення процесу праці. До його характеристик він відносив якість життя, умови довкілля, відпочинку, громадський порядок, медичне обслуговування, взаємовідносини з людьми, місце в суспільстві, житлові умови та ін. [17, с. 347-356]. В сучасних умовах підтверджується прозорливість економіста, оскільки формування соціально-орієнтованих ринкових економічних систем стало реальністю (Німеччина, Швеція, Канада і т.п.). Отже, трактування ефективності діяльності лише з економічної позиції втрачає своїх прихильників та потребує врахування соціальних якостей індивіда або групи осіб.

В контексті сказаного уваги заслуговує праця М. Маркова «Технологія і ефективність соціального управління», в якій зазначено, що ефективним є все те, що призводить до результату-ефекту. Соціальну ефективність можна виміряти через тріаду «мета-результат-витрати» [18, с.14]. Тобто, спочатку визначається, наскільки отриманий результат праці наближає працівника до бажаної мети, а потім цей результат співставляється з понесеними витратами та визначається безпосередньо соціальний ефект.

Отже, «соціальний ефект» науковцями трактується по-різному: або як певний соціальний результат цілеспрямованої діяльності; або як конкретне соціальне благо, що піддається оцінці; або як сукупний позитивний результат для суспільства, що отримується і у процесі виробництва певного продукту, і під час споживання матеріальних, соціальних чи духовних благ; або як результат різних видів діяльності, що підвищує якість життя громадян за найменших витрат; або як соціальне задоволення (соціальне самопочуття), що отримує працівник від безпосереднього трудового процесу та його результатів і наслідків.

Подібність наведених трактувань полягає у тому, що стосовно будь-яких соціальних систем (людина, колектив, організація тощо) соціальний ефект є якісним змістом соціальної ефективності, яка характеризує людську діяльність, що включає до себе як певні економічні результати, так і певні соціальні преференції. Разом з тим вони досягаються завдяки вартісному виразу трудової діяльності, а відтак соціальна ефективність носить не суто соціальний, а соціально-монетарний характер, оскільки вона утілюється у вартісному виразі трудової діяльності – тобто у певній сумі коштів, що використовується для досягнення ефекту від її реалізації.

Так, Д. М. Ядранський вважає, що соціальна ефективність виражається в соціальному задоволенні працівника від процесу праці. При цьому в ході своєї праці вказаний працівник отримує не тільки матеріальний дохід і соціальні гарантії, а і соціально-психологічні відчуття [19, с. 41]. Складовими соціальної ефективності за такого її тлумачення є такі характеристики трудового процесу, як соціальна необхідність, соціальна корисність, соціальна привабливість.

Відомий український вчений С. Мочерний розглядає соціальну ефективність як відповідність результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства [20, с. 103]. Тобто одночасно наголошує і на економічній, і на соціальній, і на суспільній складовій ефективності.

Російські фахівці з управління персоналом А. М. Логвінов і І. М. Полежаєва визначають соціальну ефективність з позиції організації роботи працівників, мотивації праці, соціально-психологічного клімату в колективі [21, с. 207], тим самим звужуючи її до атрибуту внутрішнього середовища трудового колективу, відкидаючи зовнішню соціалізацію, що, певною мірою обмежує властивості соціальної ефективності.

Соціолог І. С. Парфьонова пов'язує соціальну ефективність з економічною, проте наполягає на обов'язковій окремій оцінці соціального

ефекту трудової діяльності стосовно тієї чи іншої соціальної системи. На її думку, соціальна ефективність – це «якісно-кількісне співвідношення витратних, результативних та мотиваційних аспектів діяльності» [12, с. 33-34]. Таке трактування враховує три основні аспекти соціальної ефективності, які конгруентні розумінню соціального ефекту за М. Марковим, а саме «мета-результат-витрати», оскільки мотиваційна складова соціальної ефективності виражається через поставлені цілі трудової діяльності, які носять суто соціальний характер. Однак, на протипагу М. Маркову, вважаємо, що структура соціальної ефективності має іншу ієрархію, а саме: «мета-витрати-результат», тобто витрати передують результату, а не навпаки, а економічний результат є передумовою соціального ефекту (суспільного блага).

В той же час І. С. Парфьонова не уточнює зміст соціальної ефективності з позиції індивідуальної (внутрішньої) та суспільної (зовнішньої) значимості соціального ефекту, про що йшлося, наприклад, в працях Д. М. Ядранського, А. М. Логвінова, І. М. Полежаєвої, О. Кілієвича. Тим самим, на наш погляд, втрачається персоніфікація досягнення соціальної ефективності як закономірного наслідку економічної діяльності, а відтак знижується можливість діяльності, оцінки її соціальних наслідків.

Таким чином, соціальну ефективність професійної діяльності у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства слід трактувати з позиції квадрати: «мета-витрати-результат-соціальний ефект», яка персоніфікується суб'єктами праці та спрямовується на досягнення соціальних (індивідуальних і групових) та суспільних благ та преференцій. Тобто соціальна ефективність уможливується наявністю, перш за все, *мети* професійної діяльності, якій підпорядковуються інші цілі, що формуються відповідно визначеної ієрархії потреб і чинників професійної діяльності. Чим першочерговіші цілі згідно ієрархії потреб, тим важливіше їх досягнення за рахунок соціального ефекту. По-друге, соціальна ефективність характеризується *витратами* (вартісними, матеріальними, фізіологічними, психологічними, розумовими тощо), які суб'єкти вкладають у досягнення мети професійної діяльності. По-третє, соціальну ефективність неможливо визначити без її кінцевого результату, який дозволяє виміряти її як економічну ефективність, яка є різницею між натурально-речовим (або вартісним) виразом витрат і кінцевого прибутку. По-четверте, соціальна ефективність уможливується наявністю соціального ефекту (суспільного блага для індивіда, групи).

Отже, соціальна ефективність професійної діяльності є кількісно-якісним співвідношенням ресурсних (людських, трудових, природних тощо) витрат і кінцевого результату – соціально-економічного ефекту, який сприяє розширеному індивідуальному, груповому та суспільному відтворенню суб'єктів професійної діяльності, виступаючи як спонука (мотиваційний чинник) до удосконалення трудових та професійних навичок.

Звісно, що сам по собі факт соціального ефекту не може існувати без економічного, оскільки будь-які позитивні соціальні наслідки, які можна назвати соціальним ефектом професійної діяльності, частіше за все, підкріплюються матеріально-грошовими вимірниками. А відтак в розрізі

внутрішньої соціалізації соціальна ефективність праці в колективі може слугувати потужним мотиватором щодо просування по службі, додаткового трудового навантаження, що несе за собою збільшення винагороди за працю. В розрізі зовнішньої соціалізації соціальна ефективність конкретного виду праці дозволяє кожному працівнику переосмислити своє положення на даному робочому місці в бік його заміни іншим у іншого роботодавця з більш вигідними умовами, що також носить соціальний характер.

Соціальну ефективність професійної діяльності можна виміряти якісно завдяки таким індикатором, як: соціальна і суспільна значущість; задоволеність працею; успішність адаптації; можливість професійного просування; соціально-психологічна сумісність з іншими членами колективу; соціально-психологічний настрій тощо. Кількісні індикатори соціальної ефективності пропонуються наступні: зростання грошового і матеріального винагородження; зменшення захворюваності; підвищення освітньо-професійного рівня; розширення комунікаційних зв'язків тощо. Вважаємо, що кількісно-якісне утілення соціальної ефективності професійної діяльності можна виміряти за допомогою інтегративного показника, який пропонуємо назвати індексом професійного розвитку (ІПР), зміст і структура якого потребує подальших теоретичних і практичних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кушваха Р. А. Ефективність – одна з найважливіших категорій в економіці та її значення в процесі господарювання / Р. А. Кушваха // Науковий вісник УкрДЛТУ: зб. наук.-техн. праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2006. – Вип. 15.2. – С. 227-230.
2. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь русского языка. Эффективность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://D1%8D%D1%84%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>.
3. Івченко А. Тлумачний словник української мови / А. Івченко. – Харків: «Фоліо», 2002. – 543с.
4. Академік. Економічний словник он-лайн. Ефективність. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/16954
5. Экономический словарь / под ред. Азрилияна А.Н. – [2-е изд.]. – М.: Ин-т новой экономики, 2009. – 1152 с.
6. Шамхалов Ф. Основы теории государственного управления: учебник для вузов / Ф. Шамхалов.– М.: Экономика, 2003. – 518 с.
7. Barbbour G. Measuring Local Government Productivity // Municipal Yearbook. – 1975. – 246 p.
8. Косянчук Т. Ф. Результативність діяльності підприємства та її діагностика / Т. Ф. Косянчук, Ю. Г. Галкіна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №3. – Т. 1. – С. 121-124.
9. Локосов В. В. Стабильность общества и система предельно-

критических показателей его развития / В. В. Локосов // Социологические исследования. – 1998. – №4. – С. 86-94.

10. Абалкин Л. И. Национальная экономика / Л. И. Абалкин, М. А. Атрамова, А. И. Алексеев. – М.: «Экономистъ», 2007. – 864 с.

11. Шамхалов Ф. Основы теории государственного управления: учебник для вузов / Ф. Шамхалов. – М.: Экономика, 2003. – 518 с.

12. Парфенова И. С. Социальная эффективность профессиональной переподготовки безработных: опыт социолого-управленческого анализа: дис... канд. социол. наук / И. С. Парфенова. – Уральская академия государственной службы. – Екатеринбург, 2005. – 189 с.

13. Становов А. А. Социальная эффективность профессионального обучения государственных гражданских служащих: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социол. наук / А. А. Становов. – Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. – М., 2007. – 24 с.

14. Афанасьев В. Г. Об эффективности социального управления / В. Г. Афанасьев, А. Д. Урсул // Вопросы философии. – 1982. – № 7. – С. 57-69.

15. Черкасов Г. Н. Социальная эффективность: сущность и критерии / Г. Н. Черкасов // Социологические исследования. – 1978. – № 1. – С. 39-46.

16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.; Л., 1935. – Т. I. – 371 с.

17. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу – М.: Прогресс, 1985. – 527 с.

18. Марков М. Технология и эффективность социального управления / М. Марков, пер. с болг.; под ред. Т. В. Керимовой. – М.: Прогресс. – 1982. – 267 с.

19. Ядранський Д. М. Соціальна ефективність та результат трудового процесу / Д. М. Ядранський // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2012. – №1. – С. 40-44.

20. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.

21. Логвинов А. М. Управление персоналом: учебное пособие / А. М. Логвинов, И. М. Полежаева; М-во образования и науки Российской Федерации, Красноярская гос. архитектурно-строит. акад. (КрасГАСА). – Красноярск: КрасГАСА, 2005. – 366 с.